

Paronüümide kosmos

Eesti ja saksa keelt kõrvutav käsitlus

LYDIA RISBERG

Eestis on paronüümide ehk sarnassõnade keeleteadusliku uurimisega tegeletud üpris vähe, nagu mujalgi Euroopas (vt Storjohann 2021a: 197). Näiteks on käsitlenud paronüüme Mati Hint (1978a), nüüdsel ajal on kaitstud mõni bakalaureuse- ja magistritöö (nt Hunt 2012; Thomson 2012) ning koos Eesti Keele Instituudi (EKI) juhtivleksikograaf Margit Langemetsaga oleme avaldanud viie üldkeele paronüümipesa analüüsi (Risberg, Langemets 2021). Pigemini on paronüümidega tegeletud keelekorralduses ja -hooldes, kus on koostatud n-ö veohtlike paronüümide loetelusid: nt eesti (Plado, Mandra 2008; Erelt 2007: 165–174; EKK 2020: 582–590), saksa (Müller 1973; Pollmann, Wolk 2010), inglise (Room 2000) ja horvaadi keeles (vt Patekar 2017).

Siinne artikkel sai alguse 2023. aasta märtsis Saksamaal, kus praktilal olles tegin paronüümide võrdlevat uurimust saksa keeleinstituudi Leibniz-Institut für Deutsche Sprache (IDS) keeleteadlasele Petra Storjohannile. Ta on saksa keele paronüüme kasutuspõhises teoreetilises raamistikus uurinud ja koostanud kasutusanalüüsi põhjal saksa paronüümide veebisõnastiku „Paronyme – Dynamisch im Kontrast” (edaspidi: „Paronyme”). Kasutuspõhises keeleteaduses kirjeldatakse keelt üldistusi tehes nii, nagu keelekogukonna liikmed seda eri registrites ja allkeeltes kasutavad. Sõnastikeski kirjeldatakse keelekasutuse ühisosa üldistust, mida uuritakse empiiriliste keeleandmete põhjal keelekorpustest. (Langemets jt 2018; Langemets jt 2021; Hennig 2021; Storjohann 2021a; Risberg 2024: 21)

Minu ülesanne oli uurida eesti sõnu, et saaksime Storjohanniga katsetada, kuidas näeks ükskeelse sõnastiku „Paronyme” sõnartikkel välja kakskeelsena, olles niiviisi potentsiaalselt kasulik kummagi keele õppijatele. Eesti ja saksa keel kuuluvad küll erinevatesse keelkondadesse, kuid neid ühendab (ühepoolselt) pikaajaline keelekontakt, mistõttu on eesti keeles rohkelt saksa laensõnu. Lähemalt analüüsisin eesti võõrsõnu *autoritaarne* ja *autoriteetne*, mille saksa ekvivalente *autoritär* 'autoritaarne' ja *autoritativ* 'autoriteetne' peetakse sõnastiku „Paronyme” raamistikus paronüümideks. Eesti keeles ei ole võõrsõnu *autoritaarne* ja *autoriteetne* paronüümideks peetud, sest eesti paronüümia on sõnavarateaduslikult läbi uurimata ning säärased sõnad ei ole sattunud ka keelekorraldajate töölauale, saamata paronüümiloendite osaks.

Paronüümia ongi Eestis olnud pigem keelekorralduse ja kooliõpetuse kui keeleteaduse huviorbiidis (Risberg, Langemets 2021: 904), samuti on paronüümidest meedias tavaliselt juttu emakeelepäeva paiku märtsis (vt nt Viilup 2023). Uuritavad sõnad *autoriteetne* ja *autoritaarne* osutasid märgiliseks, sest aasta hiljem, märtsis 2024, arutati eri vaatenurkadest autoriteedil põhineva ja kasutuspõhisele keeleteooriale tugineva keelekorralduse üle (vt nt Lindström, Risberg 2024; Ehala 2024; Mäekivi 2024; mais ka Siiner 2024).

Artiklis keskendun eesti ja saksa keele paronüümikäsitlustele. Kõrvutav mini-uurimus on mõeldud sisendina nii eesti keelekorraldusele kui ka keeleteadusele. Arutlen, milliseid sõnu on võimalik paronüümidenä käsitleda, ning vaatan sõnade *autoritaarne* ja *autoriteetne* põhjal, kuidas koostada kakskeelset paronüümisõnastiku artiklit.

Lähenedu paronüümide esitamisele sõnaraamatus

2010-ndatel koostama hakatud „Paronyme” on esimene saksa paronüümisõnastik, mis on loodud rangelt korpuseandmete uurimise põhjal (vt Storjohann, Schnörch 2016; Storjohann 2017, 2019, 2021a, 2021b), varasemates saksa paronüümidele pühendatud sõnaraamatutes oli traditsioonidele tuginevaid otsuseid ja ebasüsteemata ilist infot (nt Müller 1973; Pollmann, Wolk 2010). Euroopas läbi viidud uuringu kohaselt on materjali ja koostamispõhimõtete usaldusväärsus sõnaraamatu puhul kasutajatele kõige olulisem, sealjuures peetakse usaldusväärseks tegeliku keelekasutuse infot, mis on korpuseandmete põhjal kontrollitud (Müller-Spitzer, Koplenig 2014: 168). Kuigi „Paronyme” info ongi koostatud keeleandmete põhjaliku analüüsi alusel, saab Storjohann vahel siiski e-kirju, et sõnaraamatus „Paronyme” on sõnadel esitatud valesid tähendusi – põhjenduseks tuuakse näiteks see, et varasemates sõnastikes osasid tähendusi ei ole.¹

Ka Eestis on levinud arusaam, et (kirja)keeles ei tohi tähendused muutuda (Risberg 2023: 54; selle müüdi kohta vt nt Trudgill 1998). Pikalt paronüümidenä määratletud sõnu, nagu *järele* ja *järgi* ning *õieti* ja *õigesti*, on XX sajandi esimesest poolest alates toodud näiteks sellest, et sõnu kasutatakse „vales” tähenduses (uuemal ajal ka *õhkima* ja *õhkama*, vt Lindström, Risberg 2024). Tähelepanu pole sealjuures pööratud sellele, et *järele* ja *järgi* eristus pärineb 1930. aastatest (Palmeos 1974), samas kui sõnadest *õieti* ja *õigesti* räägiti tähenduses ’mitte valesi’ kui sünonüümidest veel 1961. aastal: „Kirjakeeles on praegu võrdselt lubatud [---] niihästi *õigesti* kui ka *õieti*” (Kull 1961: 94). Kooliõpikus eristati need 1968. aastal (Vääri 1968), õigekeelsussõnaraamatus (ÕS) aga alles 1999. aastal. EKI ühendsõnastikus (ÜS 2024) on kirjelatud *järele* ja *järgi* ning *õieti* ja *õigesti* kasutuses olevaid tähendusi ning lisatud ajakohane ÕS-i selgitus koos linkidega, kust saab paronüümide-sünonüümide teema kohta edasi lugeda.

Haridussüsteem on meedia kõrval üks kõige mõjukamaid ja edukamaid info edastamise kanaleid (Clyne 1997: 486), sest sedakaudu liigub info korruga paljude inimesteni. Nii on levinud ka teave tähenduserinevuste kohta, millega keelekorraldajad osa (eri murdetastaga) sünonüümide XX sajandi esimeses pooles kirjakeeles paronüümideks lahutasid ja teised, kujult lähedased sõnad paronüümideks juurde löid (nt *enamik* sõna *enamus* kõrvale; Risberg, Langemets 2021). Hint (1978b: 854) on mõtisklenud, et „rahvas [poleks] ühes keelemurdes iialgi loonud sellise ulatusega

¹ Info pärineb vestlusest Petra Storjohanniga varakevadel 2023.

paronüümiat, mille on sünnitanud teadlik keelearendus”² Keelekorraldusliku suunamise probleemset on mõtestanud ka Jaan Kaplinski: „Korra ja korratusega, piiride ja piiritlustega on aga nii, et me näeme ainult seda korda, millega oleme harjunud, mida oleme õppinud nägema. Muu paistab meile korratusena.” (Kaplinski 2020 [1983]: 223) Neile, kelle jaoks see seatud „korratus” ehk sõnade sagedad ja levinud tähendused on keelekasutuse loomulik kord, on vahel jäänud meelde, et mingi reegel nende sõnade kohta oli, aga ei mäletata, kumba pidi (Risberg 2024: 72).

EKI keelenõuandjatelt on paronüümideks peetud sõnade tähenduste kohta küsitud enamasti mustvalgelt õige-vale skaalal.³ Niiviisi küsima on ajendanud vastuolu loomuliku keeletunde ning ÕS-i ja kooliõpetuse vahel (vt Risberg, Langemets 2021: 919), ehk selle vahel, kuidas sõnu kasutatakse (keeleteaduse pärusmaa) ja kuidas sõnu peaks kasutama (keelekorralduse pärusmaa; vt Armstrong, Mackenzie 2013: 125). Eesti omasõnade kohta ÕS 2018-s antud tähendussoovituste analüüsi järel tegin sama järelduse, mille oma varasemas paronüümide uurimuseski: „[---] üldkeele sagedasti kasutatavate sõnade tähendused on kontekstis enamasti selged ega vaja ranget piiritlemist” (Risberg 2022: 205; Risberg, Langemets 2021: 920). Sarnaselt (ka Hindi ning Kaplinskiga) on varem nentunud keeleuuri ja -korraldaja Rein Kull, kes oli üks ÕS 1976 koostajatest:

Ja veel üks asi: n-ö leksikonilise lähenemise asemel tuleks rohkem jälgida tegelikku, tekstilist kasutamist. Siis näeme, et homonüümia ja polüseemia ning paronüümiagi võivad esineda (õigemini tegelikkuses lahustuda), ilma et see häiriks keele töökindlust. See, mis omaette, isoleeritult võetuna võib näida hirmsa pahena, ei pruugi rakenduslikul tasandil olla üldse kuigivõrd probleem. (Kull 2000 [1985]: 29)

Keelekorralduses pole paljuski üle uuritud, kuidas on XX sajandi jooksul loodud paronüümid keelekasutuses kinnistunud. Sõnu on aja jooksul ikka välja pakutud, aga samal ajal tuleb üle vaadata, kas pakkumised keelekasutuses kinnistuvad (vt Risberg 2024: 59). Kulli osutatud tegelikku, tekstilist kasutust on tänapäeval võimalik uurida mahukate keelekorpuste analüüsi põhjal (Campbell, Barlow 2020; Diessel 2017; eesti keele ühendkorpuste sarja kohta vt Koppel, Kallas 2022). Keeleandmete vaatluse taustal on sageli kasutus põhine keeleteooria, mille järgi tähendused ei ole sõnade ega lausete sees (Ramscar, Baayen 2013: 1), tähendus on paratamatult kontekstiline (Desagulier, Monneret 2023: 40). Tähendus on potentsiaal, mis realiseerub konkreetses kontekstis kuulaja või lugeja peas (Bybee 2017: 238–239; vt ka Risberg 2024: 22).

See tõstatab küsimuse: mida saab kasutus põhise keeleteooria taustal pidada paronüümideks?

² Hint kasutab mõistet *keelearendus* tähenduses 'keele arendamine', millega tegelesid nii keelekorraldajad kui ka keeleuendajad.

³ Ka IDS-ile saadetakse aeg-ajalt keelenõuküsimusi, ehkki sellel keeleinstituudil ei ole eraldi keelenõuosakonda ega -andjaid. Küll aga töötatakse IDS-is projekti raames välja keelenõuküsimuste avalikku andmebaasi. Info pärineb veebruaris 2023 peetud vestlusest IDS-i keeleteadlase Christian Langiga, kes on selle projektiga seotud (vt ka Lang jt 2023).

Mis on paronüüm?

Eesti keeles on paronüümideks peetud sõnu, mis on kuju ja häälduse poolest lähedased, tihti sama tüvega tuletised, millel on (pisut) erinevad tähendused (vt Risberg 2024: 18; Risberg, Langemets 2021: 904; ÜS 2024). Saksa sõnastik „Paronyme” sisaldab sõnu, mis on sarnased õigekirja, häälduse ja/või tähenduse poolest (vt Paronyme: Information⁴). Määratluste erinevus seisneb selles, et seni paronüümideks peetud eesti sõnad on tüvelts seotud, saksa omade puhul pole seda esile tõstetud. Näiteks Huno Rätsep (2002 [1983]: 203–204) on leidnud, et paronüüme on eesti keelde tekitanud lihttüvede piiratud hulk, samuti liidete liiga suur vormiline sarnasus. Seda ei ole küll välja toodud, ent mõlemas keeles on paronüüme tekitanud ka laenamine eri keeltest – nii on paronüümsetel sõnadel eri tähendusnüansid laenuandvast keelest.

Oluline lahknevus määratlustes on see, et eesti definitsioonis keskendutakse sõnade erinevusele, aga saksa definitsioonis sarnasusele – saksa paronüümidel võivad olla näiteks samad või sarnased tähendused, paronüümid ei ole defineeritud kui üksnes eritähenduslikud sõnad. Küll aga nenditakse „Paronyme” eessõnas, et keelekasutajad tunnevad sõnade kasutamisel ebakindlust, ajades neid omavahel segamini, teadmata täpseid tähendusnüansse (vt Paronyme: Information). Niisiis, ehkki saksa paronüümidel on samu või sarnaseid tähendusi, kasutatakse neid tänapäeva keeles ka erinevates nüanssides.

Sõnastikus „Paronyme” esitatud definitsiooni autor on Storjohann, kes töötas koos tööühmaga välja mustrid, mille järgi saksa keele korpusest paronüüme leida (vt Schnörch 2015). Mustrite seas olid näiteks millegi puudumist väljendavad järelliited *-frei* 'vaba' ja *-los* 'vaba'; ilma; *-tu*, nagu *autofrei* 'autota' ja *autolos* 'autota' ning *kinderfrei* 'ilma lasteta' ja *kinderlos* 'lastetu'. Esimene sõnapaar on sünonüümsed, teine paar mitte – sama mustriga sõnad jagunesidki tähenduselt neljaks (vt rubriiki „Zusammenfassung”): samatähenduslikud (*autofrei* ja *autolos*); sarnase tähendusega (*partefrei* 'parteivaba' ja *parteilos* 'parteitu'); tähenduselt vahel sarnased, vahel erinevad (*schuldfrei* 'süüst vaba, süüta' ja *schuldlos* 'süütu') ning tähenduselt ainult erinevad (*kinderfrei* 'lastevaba, ilma lasteta' ja *kinderlos* 'lastetu').⁵

Storjohann on keeleandmete analüüsi põhjal sõnastanud neli paronüümset kasutusviisi (vt rubriiki „Zusammenfassung” sõnaartiklite juures; ka Storjohann 2020):

- 1) sõnad, mille üht paarilist kasutatakse vahetevahel teisega sünonüümselt, aga teist esimesega mitte, sealjuures pole need tavapärasel kasutusel tähenduselt sünonüümid (*humanitär* 'humanitaarne' ja *human* 'humaanne, inimlik', kus sõna *human* kasutatakse vahel sõna *humanitär* asemel);
- 2) sõnad, mille üks paariline on teisele tähenduselt lähedane, aga teine esimesele mitte (*universell* 'üldine' ja *universal* 'üldine' erinevad ainult selle poolest, et

⁴ <https://www.owid.de/parowb/docs/info.html>

⁵ Saksa sõnade igat tähendusnüansi ei ole eesti keeles võimalik edasi anda, mistõttu on siin artiklis esitatud ligilähedased tõlked, kuid täpseid kasutusnüansse ja kollokatsioone saksa keeles tuleb vaadata sõnastikust „Paronyme”.

sõna *universell* kasutatakse ka tähenduses 'mitmekülgne', aga *universal* üldiselt mitte);

- 3) vahetevahel kasutatakse mõlemat paarilist teisega sünonüümselt, ehkki tavapärasel kasutusel need sünonüümid ei ole (*muskulös* 'musklis väljanägemine' ja *muskulär* 'lihastesse puutuv');
- 4) sõnu aetakse segamini või kasutatakse koos, sest paarilised on vastastikku tähenduselt lähedased, erinedes mõnelt kasutusnüansilt (*effektiv* 'efektiivne, tõhus' ja *effizient* 'efektiivne, tõhus').

Storjohann ei defineerinud paronüümidega siiski kõiki saksa sõnu, mis leitud paronüümiagrammidele alluvad, nt ei pea ta paronüümideks muud *-bär* ja *-bar* alluvaid sõnu *Eisbär* 'jäakar' ja *Eisbar* 'jääbaar', sest nende tähendused on niivõrd erinevad ja need esinevad ka väga erinevates kontekstides ning keeleandmete järgi ei aja keelekasutajad neid segamini. Samas on kõlalt lähedased sõnad *etisch* 'eetiline' ja *etnisch* 'etniline' sõnastikus „Paronyme” esitatud kahe eri tähendusega sõnana, sest saksa keeles võidakse neid ära vahetada. Paronüümideks ei pea ta ka selliseid sõnu nagu *Klinge* 'tera' ja *Klinke* 'käpp', mille kohatise segiajamise on ta määranud õigekirjaveaks. (Storjohann 2020) Ortograafia on ka eesti keeles üks normeeritud keelekihtidest, mistõttu peetakse eksimist õigekirja vastu keeleveaks (EKI teatmik: Keelekorralduse teisenemine⁶; ka Raadik 2020: 855).

Kokkuvõttes määratletakse saksa tänapäevases käsitluses paronüüme laiemalt, kui seda on seni tehtud eesti keeleteaduses ja -korralduses. Saksa paronüümiagrammid on üks võimalik lähtekoht, mille eeskujul püüda edaspidises uurimistöös ka eesti keelest süsteemselt paronüümiat tuvastada.

Keeli kõrvutav sõnartikkel saksa sõnastikus

„Paronyme” on eelkõige mõeldud saksa emakeelsele kõnelejale, kuid selle vastu tunnevad huvi ka saksa keele õppijad. Ükskeelset sõnastikku oleks üsna lihtne mitmekeelseks sõnastikuks edasi arendada, et kasutajad saaksid uurida, kas saksa sõnapaar on tähenduselt sarnane teise keele sõnapaariga või kasutatakse teises keeles nende tähenduste jaoks näiteks üht ja sama sõna (Storjohann 2021b: 361–362) – nagu saksa sõnade *effektiv* ja *effizient* kohta on eesti keeles üksnes võõrsõna *efektiivne* ja tähenduselt sünonüümne omasõna *tõhus*.⁷

Sõnastikus „Paronyme” esitatud sõnade tähendused on jaotatud kolme värvi alusel: sinisega on märgitud sünonüümsed tähendused, rohelisega ligilähedaselt sarnased tähendused, mis tekivad eri kollokatsioonide puhul, ning halliga täiesti erinevad tähendused (vt joonist 1).⁸

⁶ <https://eki.ee/teatmik/keelekorralduse-teisenemine/>

⁷ Erialakeeles võidakse neid mõisteid eristada, kasutades vastandust *mõjus* ja *tõhus*.

⁸ Värvilised joonised on näha artikli veebiversioonis.

Mina uurisin eesti sõnu, et saaksime Storjohanniga katsetada, kuidas näeks „Paronyme” sõnaartikkel välja kahe keele info ühendamise korral. Sõnastikus „Paronyme” sisalduvaid sõnu vaadates leidsin 76 sõnapaari, millele leitud eesti keeles sarnasekujulised vasted, nagu *Adaption* 'adaptsioon' ja *Adaptation* 'adaptatsioon', mitte näiteks *elendig* 'õnnetu' ja *elendiglich* 'õnnetult'. Siit ilmneb, et kõik sõnad ei olegi võrreldavad, sest saksa keeles võivad omadus- ja määrsõna tuletusliide katuda (nagu *-lich*), samal ajal kui eesti keeles mitte (*-lt* osutab määrsõnale).

The screenshot shows the 'Paronyme' website interface. At the top, it says 'Paronyme Dynamisch im Kontrast'. Below this, there are three tabs: 'Vergleich', 'Zusammenfassung', and 'Wissenswertes'. Under 'Vergleich', there are three radio buttons for comparison: '=', '≈', and '≠', with '≈' selected. A 'freq' button and the text 'sortiert nach Gemeinsamkeiten' are also visible. The main content is divided into two sections: 'irreal' and 'surreal'. Each section contains two boxes with German and Estonian synonyms and their meanings. The 'irreal' section has three boxes, and the 'surreal' section has two boxes. Each box includes a title, a list of German synonyms, a list of Estonian synonyms, and a 'MEHR' button.

Section	Category	German Synonyms	Estonian Synonyms
irreal	unwirklich, nicht real	SACHVERHALT, ERSCHEINUNG, SITUATION, ORT, PROZESS	z. B. Welt, Atmosphäre, Szenerie, Züge, Momente...
	absurd, skurril, fantasievoll	KUNSTWERK	z. B. Bild, Elemente, Landschaften, Motive, Farben...
	nicht realistisch, nicht machbar	GEFÜHL, WAHRNEHMUNG, ZUSTAND, VORGANG	z. B. Ängste, Vorstellungen, Erwartungen, Hoffnung, Gefühl...
surreal	unwirklich, nicht real	SACHVERHALT, ERSCHEINUNG, SITUATION, ORT, PROZESS	z. B. Welten, Szenen, Höhen, Atmosphäre, Traumwelten...
	absurd, skurril, fantasievoll	KUNSTWERK, PERSON	z. B. Bilder, Landschaften, Elemente, Gemälde, Collage...

Joonis 1. Sõnade *irreal* ja *surreal* tähendusi võrdlev saksa ükskeelne sõnaartikkel sõnastikus „Paronyme – Dynamisch im Kontrast”. Samad ja sarnased tähendused on asetatud kohakuti, vasakus tulpas on tähendused märgitud sinisega (sünonüümsed tähendused), keskmised rohelisega (ligilähedaselt sarnased tähendused, mida kasutatakse nt koos erinevate kollokatsioonidega) ning parempoolne halliga (kattumatu tähendus).

Kõik saksa-eesti kattuvad sõnapaarid olid eesti keeles võõrsõnad, mis on ka mõistetav, sest eesti ja saksa keel kuuluvad eri keelkondadesse. Lähemaks analüüsiks valisin sõnade *autoritär* ja *autoritativ* eesti vasted *autoritaarne* ja *autoriteetne*, sest need olid koostatud nimekirjas ühed esimestest, mille tähendused ei paistnud mulle eesti keelt emakeelena kõnelejana kattuvat. Võõrsõnu *autoritaarne* ja *autoriteetne* ei ole eesti keeles seni paronüümideks peetud. Ühtlasi tundus nende eesti sõnade lähem uurimine mulle subjektiivselt huvitavam kui juba uuritud rööpkujude *adaptsioon* ja *adaptatsioon* (vt Paet 2022: 934) või kohanimede *Arktika* ja *Antarktika* kasutuse uurimine.

Sõnade *autoritaarne* ja *autoriteetne* taust

Mustriaga *-tär* ja *-tativ* ei leitud saksa keele andmetest ühtegi teist sõnapaari peale *autoritär* ja *autoritativ* (vt vastavas sõnaartiklis Paronyme: Analoge Muster). Saksa sõna *die Autorität* pärineb sama tähendusega ladina sõnast *auctōritās* 'mõjuvõim, prestiiž, käsk' (omastavas *auctōritātis*), mis on moodustatud ladina sõnast *auctor* 'autor, looja'. Sellest moodustatud omadussõnad ilmusid tänapäevasel kirjakuju allikatesse alates XIX sajandi teisest poolest: *autoritär* 'autoritaarne' ilmselt prantsuse *autoritaire* eeskujul (mis ilmus kasutusse samuti alles XIX sajandi teisel poolel). Sõna *autoritativ* 'autoriteeti omav, autoriteedile toetuv, määrav' on sarnane keskladina sõnaga *auctoritativus* 'autoriteetne'. Saksa filosoof Gottfried Wilhelm Leibniz kasutas seda sõna (küll ladinapärasel kujul *autoritative*) 1704. aastal määrsõnana. (EWD 2018: 83)

Eesti võõrsõnade leksikonis (VSL 2012) on päritoluinfos samuti esitatud prantsuse ja ladina sõnad, ehkki eesti keelde võisid *autoritaarne* ja *autoriteetne* pigem tulla saksa keele kontakti kaudu. DIGAR-i Eesti artiklite (DEA) otsing „autoritaa*“ annab esimese tulemuse 1917. aastast ja otsing „autoritee*“ 1891. aastast. Neid tüvesid on sõnaraamatus esimest korda näha 1918. aastal (EKÕS 1918), kus on ainult sõna *autoriteet*. Järgmises, EÕS 1925-s on esitatud *autoritatiivne* 'lugupeetav', *autoriteet* 'mõjuvõim; lugupeetavus' ja *autoriteetlik*. VÕS-i esimeses trükis 1933. aastal on ainult tüvi *autoriteet* koos tuletistega, sh *autoriteetne*, ent viiendas trükis 1936. aastal sisaldub juba ka *autoritaarne* 'autoriteedile toetuv, autoriteedi abil valitsev' (mis ei kattu selle sõna tänapäevase tähendusega). SÕS 1948-s on *autoritaarne* 'autoriteedile või võimule pimesialistumist nõudev', *autoritatiivne* 'autoriteetne, lugupeetav; määrav' ja *autoriteetne* ilma tähenduseta.

Sarnaseks jäid need sõnad ka järgmistes ÕS-ides, kuni ÕS 1999-s (samuti ÕS 2006, 2013, 2018) on *autoritaarne* 'alistumist nõudev, käskvõimutsev' ning *autoriteetne* seletatud näidete varal, sealjuures on sõnadel eri kollokatsioonidega esitatud erisugused tähendused: „Autoriteetne teadlane (*omal alal tunnustatud*), allikas (*usaldusväärne*), arvamus (*mõõduandev*), esinemine (*mõjuvõimas*).“ EKSS 2009-s ja ÜS 2024-s on nendel sõnadel üsna sarnased tähendusseletused, kui ÕS-ides on olnud, ent neis sõnastikes leidub sõnade kohta rohkem muudki infot.

Eesti sõnade *autoritaarne* ja *autoriteetne* analüüs

Analüüsisin sõnade *autoritaarne* ja *autoriteetne* kasutust eesti keele ühendkorpuse 2021. aasta versiooni põhjal (ÜK 2021), sest 2023. aasta versioon sai avalikuks alles 2024. aasta alguses (Koppel 2024). Vaatasin sagedasti koos esinevaid sõnu ehk kollokatsioone (nt eesti keeles esineb nimisõna *kohv* koos omadussõnaga *kange*, mitte *tugev*, nagu on inglise keeles: *strong coffee*), sest sõnastikku „Paronyme“ lisatud sõnu

oli sel viisil analüüsitud (vt Storjohann, Schnörch 2016). Kasutasin Sketch Engine'i sõnavisandi (ingl *word sketch*) funktsiooni.⁹

Tüüpilised kollokatsioonid ja diskursusemarkerid aitavad kõnelejal sõna kontekstis dekodeerida ja samal ajal ka kodeerida (Storjohann 2021a: 216). Kollokatsioonide uurimine pakub küll usaldusväärsemat viisi sõnatähendusi analüüsida kui näiteks üksnes introspeksioon või väikesemahulised sedelkartoteegid, ent teisalt saab uurija sel viisil, keeleandmetest, kätte vaid selle, kuidas teised on sõna kasutanud (Divjak, Milin 2023: 309) – keeleuurija peab ümbritseva konteksti järgi tähendusi ise tõlgendama. Sealjuures tuleb näiteks eestikeelseid tekste tõlgendades kasuks eesti keelt emakeelena kõneleja keelevaist. Tõlgendus on küll subjektiivne, kuid ümbritsev kontekst võimaldab aimata, mis tähenduses võib sõna olla kasutatud (Risberg 2022: 195).

2023. aasta märtsis ei olnud veel võimalik korpusest (pool)automaatselt tähendusi kätte saada. Korpuspäringusüsteemi Sketch Engine (vt Kilgarriff jt 2014) edasiarenduses on tähendusvihje funktsioon *word sense induction*,¹⁰ mis toetab kollokatsioonide tõlgendamist (vt Herman 2023). ÜK 2023. aasta versioonis on see funktsioon olemas, ent sinne uurimus on tehtud ÜK 2021 põhjal. Niisiis on järgnev minu tõlgendus sõnade *autoritaarne* ja *autoriteetne* kasutusest nende kollokatsioonide põhjal, mõni teine uurija võinuks teha pisut erinevamaid järeldusi.

Vaatasin sõnade *autoritaarne* ja *autoriteetne* kõiki kollokatsioone, mida esines vähemalt viis korda, sest vähem esinevad sõnad võisid olla juhuslikud ja mitte anda edasi keelekasutusmustreid. Selliseid kollokatsioone oli sõnal *autoritaarne* 64 (sagedaimad olid *režiim*, *riik* ja *võim*) ning sõnal *autoriteetne* 45 (sagedaimad olid *inimene*, *isik* ja *allikas*). Sagedaimate tekstitüüpide funktsiooni kasutades on näha, et sõnad *autoritaarne* ja *autoriteetne* esinevad kõige enam perioodikas ja žanriliselt märgendamata tekstides, märgatavalt vähem blogides ja foorumites ning mõningal määral teisteski tekstitüüpides (nt akadeemilised tekstid, ilu- ja tarbekirjandus).

„Paronyme” jaoks loodud sõnartiklis ei ole esitatud siiski kõiki leitud kollokatsioone, vaid sagedasemad, samuti olen teinud üldistusi. Lisaks uurisin lauseid, kus vastavad sõnad koos esinesid (Sketch Engine'i konkordantsotsing), et rühmitada kollokatsioonide järgi sõnade *autoritaarne* ja *autoriteetne* erinevaid tähendusi, mida oli võimalik kasutuse põhjal tõlgendada. Kokkuvõttes leidsin, et ehkki mõlemat sõna kasutatakse iseloomustamaks isikuid ning kasvatus- või juhtimisstiili, ei kattunud nende sõnadega edasiantavad tähendused (vt joonist 2).

Kasutuse erinevus seisneb selles, et sõna *autoritaarne* seostub diktaatorlike, ebademokraatlike, totalitaarsete ning domineerivate, jõuliste, võimukate omadustega nii režiimi, juhtimis- või kasvatusstiili kui ka isikute (nagu president, liider, poliitik) puhul. Seevastu sõna *autoriteetne* seostub prestiižsete, usaldusväärsete, ametlike ja mõjukate omadustega allikate (nagu väljaanne, ajakiri, sõnastik), isikute (täiskasvanu, vanem, teadlane) ning kasvatusstiili puhul. Mõlemat sõna kasutatakse näiteks isa ja õpetaja kohta, samuti kasvatusse kohta, kuid sõnaga *autoritaarne* tähis-

⁹ Ka ÜS-is on olemas naabersõnade plokk, aga oma uurimuse tegin ÜK 2021 põhjal ise, toetumata teiste uurijate-leksikograafide varasematele tõlgendustele-lahendustele.

¹⁰ <https://www.sketchengine.eu/guide/word-sketch-collocations-and-word-combinations/>

tatakse näiteks mõtteviisi ja meetodit, aga sõnaga *autoriteetne* mitte nii sageli, et see korpuseandmete põhjal välja tulnuks.

The screenshot shows the Paronyme website interface. At the top, it says "Paronyme Dynamisch im Kontrast". Below that, there are navigation tabs: "Vergleich", "Zusammenfassung", and "Wissenswertes". Under "Vergleich", there are search filters and a "freq" button. The main content area is divided into two sections: "autoritaarne" and "autoriteetne".

autoritaarne

- diktaatorlik, ebademokraatlik, totalitaarne**
REŽIIM, JUHTIMISSTIIL, ISIK
z. B. režim, rüü, võim, juhtimisstiil, riigikord... MEHR
- domineeriv, jõuline, võimukas**
KASVATUSSTIIL, ISIK
z. B. kasvatus, kasvatusstiil, kasvatusviis, kalduvus, hoiak... MEHR

autoriteetne

- ametlik, prestiižne, usaldusväärne**
ALLIKAS
z. B. allikas, väljaanne, tekst, uuring, ajaleht... MEHR
- prestiižne, usaldusväärne**
ISIK, KASVATUSSTIIL
z. B. inimene, isik, täiskasvanu, vanem, isa... MEHR
- mõjukas, prestiižne**
ISIK, ORGANISATSIION
z. B. inimene, isik, organisatsioon, ekspert, komisjon... MEHR

Joonis 2. Sõnade *autoritaarne* ja *autoriteetne* tähendusi võrdlev eesti ükskeelne artikkel sõnastikus „Paronyme“ märtsis 2023. Kõik tähendused on märgitud halliga ja need ei asetse kohakuti, sest ükski tähendus ei kattu.¹¹

Mõlemad sõnad esinesid kasvatusstiili kohta, sest need on terminid. „Hariduse ja kasvatus sõnaraamat“ (Erelt jt 2014) sisaldab terminit *autoritaarne kasvatusstiil* 'kasvatusstiil, mille põhitunnuseks on käskudega võimutsemine ja kuulekuse nõudmine' (saksa vaste on *der autoritäre Erziehungsstil* ja inglise vaste *authoritarian education*). Ses sõnastikus on esitatud ka termin *autoriteetne kasvatusstiil*, aga seda on peetud ebasoovitavaks ja selle asemel on soovitatud terminit *suunav kasvatusstiil* 'kasvatusstiil, kus nõudmised ja piirangud on seotud lapse toetamise, mõistmise ja innustamisega' (saksa vaste on *der autoritative Erziehungsstil* ja inglise vaste *authoritative educational style*). Keeleandmed ei näita, et see soovitus oleks kasutuses juurdunud, sest ÜK 2021-s leidub terminile *autoriteetne kasvatusstiil* 14 vastet, samal ajal kui terminit *suunav kasvatusstiil* seal ei esine (ÜK 2023. aasta versioonis on esimesel 21 vastet ja teistel endiselt ei esine).

Üldiselt oli keeleandmetest näha, et sõnu *autoritaarne* ja *autoriteetne* ei aeta eesti keeles segamini, sest mõistete sisu – ja olenevalt tähendusest ka kontekstid – on (kohati väga) erinevad. Kujult sarnanemise ja samas kontekstis, nt kasvatusstiilide omas, esinemise tõttu leidub siiski üksikuid, sealjuures tõlgetest pärit näiteid sellest, et *autoritaarne* ja *autoriteetne* on omavahel ära vahetatud:

¹¹ Kuna „Paronyme“ ei ole saksa-eesti kakskeelne sõnastik, ei jäänud siin ja järgmistel joonistel näha olevad artiklid avalikuks, ent failid on alles ja veebis taastatavad.

- (1) Lihtsakoeliselt selgitades on autoriteetne vanem, kes lajatab: „Sa pead saama kõik viied, sest mina ütlen nii!” Ta käsib ja keelab, aga ei selgita nii, et laps tema soovide tagamaast aru saaks. Autoritaarne vanem selgitab lapsele, et heade hinnete saamine näitab arengut ja aitab paremini õppida, mis viib elus edasi. (ÜK 2021, naine24.postimees.ee)

Kujult (ja ehk ka häälduselt?) on *autoritaarne* ja *autoriteetne* sarnased võõrsõnad, millel on erinevad tähendused, seega saaks neid senise eesti paronüümikäsitluse järgi pidada paronüümideks. Neid on paar üksikut korda segaminigi aetud, ent keeleandmete põhjal ei ilmnunud, et keelekasutajad üldiselt nende sõnade kasutamisel kõhkleks.

Saksa-eesti sõnaartikkel

Selleks et „Paronyme” sõnaartiklis ühendada saksa ja eesti sõnad, katsetasime Storjohanniga kahte kujundusvõimalust: kas saksa sõnad üksteise all ja eesti sõnad nende all (vt joonist 3a) või keeltevahelised ekvivalendid üksteise all (vt joonist 3b). Meile tundus teine variant keelte kõrvutamise aspektist parem.

Paronyme Dynamisch im Kontrast

Vergleich Zusammenfassung Wissenswertes

sortiert nach Gemeinsamkeiten

autoritär

- diktatorisch, totalitär**
FÜHRUNGSSTIL, PERSON
z. B. Regime, Führungsstil, Strukturen, Staat, Herrschaft... MEHR
- anordnend**
ERZIEHUNGSSTIL, PERSON
z. B. Erziehung, Erziehungsstil, Gebaren, Verhalten, Auftreten... MEHR

autoritaarne

- diktaatorilik, ebademokraatlik, totalitaarne**
ÄRÄNEM, JUHTIMISSTIL, ISIK
z. B. režiim, riik, võim, juhtimisstiil, riigilaud... MEHR
- domineeriv, jõuline, võimukas**
KASVATUSSTIL, ISIK
z. B. Kasvatustüüpi, Kasvatustüübi, hoidumise hoiak... MEHR

autoritativ

- maßgebend**
ERZIEHUNG
z. B. Erziehungstil, Gesus, Erziehung, Lösung, Erziehungsverhalten... MEHR
- amtlich**
SCHWEIFSTÜCK
z. B. Texte, Interpretation, Instanz, Gesetzbuch, Auslegung... MEHR

autoriteetne

- prestiigne, usaldusväärne**
KASVATUSSTIL, ISIK
z. B. Kasvatustüüpi, stiili, lähenemine, inimene, isik... MEHR
- ametlik, prestiigne, usaldusväärne**
ALLIKAS
z. B. allikas, võimalus, tekst, uuring, ajaleht... MEHR
- mõjukas, prestiigne**
ISIK, ORGANISATSIOON
z. B. inimene, isik, organisatsioon, ekspert, komisjon... MEHR

Joonis 3a. „Paronyme” vaade, kus saksa sõnad on üksteise all ja eesti sõnad on nende all.

Joonis 3b. „Paronyme“ vaade, kus keeltevahelised ekvivalendid on üksteise all. Sõnade *autoritär* ja *autoritaarne* tähendused on märgitud sinisega, sest need on ühesugused. Sõnade *autoritativ* ja *autoriteetne* kaks keskmist tähendust on märgitud rohelisega, sest need on enam-vähem sarnased, mõne erineva nüansiga. Lisaks kasutatakse eesti sõna tähenduses, milles saksa sõna mitte ('mõjukas, prestiinne') – see on parempoolsem ja märgitud halliga.

Sõnu kõrvutades ilmneb, et saksa *autoritär* ja eesti ekvivalent *autoritaarne* on kasutuses väga sarnased: mõlema tähendused seostuvad ühelt poolt diktaatorlike ja totalitaarsete juhtimisstiilide ja isikutega ning teisalt domineerivate, jõuliste kasvatustüülide ja isikutega. Sealjuures esineb diktaatorlikus tähenduses kasutus mõlemas keeles sageli poliitikateemalistes tekstides.

Joonisel 4 on näha, et sõnastik „Paronyme“ on dünaamiline selle poolest, et võimaldab sõnu nende tähendustes lähemalt võrrelda, nt saksa *autoritär* tähenduses 'diktatorisch, totalitär' ja eesti *autoritaarne* tähenduses 'diktaatorlik, ebademokraatlik, totalitaarne'. Peale tüüpiliste kollokatsioonide on näha sünonüüme ja antonüüme ning kasutusnäiteid (sks *Verwendungsbeispiele*), kui need avada.

Sõnaekvivalentide *autoritativ* ja *autoriteetne* kasutus oli samuti sarnane, ent eesti sõnal on lisaks tähendus, mida saksa keele korpuse andmetest ei esildunud: 'mõjukas, prestiinne', mida kasutatakse isikute ja organisatsioonide kohta (vt joonist 3a, 3b).

<p>autoritär, diktatorisch, totalitär ⁽¹⁾</p> <p>bezeichnet einen Führungsstil, ein System, einen Sachverhalt oder eine Person als diktatorisch, absolutistisch und totalitär, verbunden mit uneingeschränkter (oft politischer) Alleinherrschaft</p> <p>häufig in POLITIK</p> <p>Stile, Systeme oder Sachverhalte <i>Regime, Führungsstil, Strukturen, Staat, Herrschaft, Regierungsstil, Tendenzen, Politik, Amtsführung, Gesellschaft</i></p> <p>Personen <i>Präsident, Herrscher, Staatschef, Führer, Machthaber</i></p>	<p>autoritaarne, diktaatorlik, ebademokraatlik, totalitaarne ⁽¹⁾</p> <p>iseloomustab režiimi, riigi, juhtimisstiili, isiku või meetodi totalitaarsust, ebademokraatlikkust ja diktaatorlikkust koos piiramatu (sageli poliitilise) autokraatiaga</p> <p>sageli registreis: POLITIKA</p> <p>stiil, kord või olukord <i>režiim, riik, võim, juhtimisstiil, riigikord, ühiskond, valitsemisviis, mõttemaailm, poliitika, diktatuur</i></p> <p>isikud <i>president, liider, valitseja, riigipea, peaminister, diktaator, poliitik</i></p>
<p>Verwendungsbeispiele</p>	
<p>Sinnverwandte Wörter</p> <p>Synonyme: <i>autokratisch ▷, diktatorisch ▷, patriarchalisch ▷, totalitär ▷, undemokratisch ▷</i></p> <p>Antonyme: <i>antiautoritär ▷, demokratisch ▷, kollektial ▷,</i></p>	
<p>Synonyme: <i>diktaatorlik ▷, ebademokraatlik ▷, patriarhaalne ▷, repressiivne ▷, totalitaarne ▷</i></p> <p>Antonyme: <i>demokraatlik ▷, liberaalne ▷</i></p>	

Joonis 4. Saksa *autoritär* ja eesti *autoritaarne* ühes tähenduses kasutust võrdleva sõnaartikli hüpik-aken.

<p>autoritativ, amtlich ⁽²⁾</p> <p>bezeichnet ein Schriftwerk oder die Auslegung eines Textes als amtlich und im Allgemeinen anerkannt</p> <p>Werke <i>Texte, Interpretation, Instanz, Gesetzbuch, Auslegung, Quelle, Nachschlagewerk, Regelwerk</i></p> <p>Was macht man bzw. was geschieht autoritativ? <i>verwalten, wirken, anordnen, sprechen, verkünden</i></p>	<p>autoriteetne, ametlik, prestiižne, usaldusväärne ⁽¹⁾</p> <p>iseloomustab prestiižset, tuntud, vahel ka ametlikku teost või muud allikat, mis on usaldusväärne ning mille infot saab kahtlusteta usaldada ja uskuda</p> <p>teosed, allikad <i>allikas, väljaanne, tekst, uuring, ajaleht, ajakiri, dokument, sõnastik, blogi, raamat, veebileht</i></p>
<p>Verwendungsbeispiele</p>	
<p>Belege</p> <p>Mit seinem Projekt Knol versucht Google offenbar den Spagat zwischen den Wikipedia und Yahoo Answers zu meistern. Die Artikel bei Knol sollen "autoritative Texte" sein, in denen wissenschaftliche Konzepte und historische Entwicklungen dokumentiert werden, wie Manber versichert. Diesen Bereich hatte die Wikipedia in den vergangenen Jahren erfolgreich besetzt. (<i>Die Zeit</i>, 27.12.2007, Die Besser-Wisser.)</p> <p>Ein Tipp: Wenn Sie in Fragen, die die englische Sprache betreffen, Ihrer Sache nicht sicher sind, konsultieren Sie ein autoritatives Nachschlagewerk, zum Beispiel das hervorragende Longman Dictionary of English Language and Culture, statt sich auf zufällige Zeilen zu</p>	<p>Belege</p> <p>Kirjakeele sellele perioodile (nagu üldise varasele kirjakeelele) on iseloomulik, et keelevahendite teadlik valik ühtede variantide kirjakeeles kasutamine ja fikseerimine ning teiste kõrvalejätmine, samuti keelematerjali teadlik või alateadlik ümberkujundamine olemasolevale keelepädevusele ning teiste kirjakeelte eeskujule toetudes toimub mitte ainult normeivate grammatikaraamatute abil, vaid ka autoriteetsete tekstide vahendusel. Ka kirjakeele kasutajaskond ammutab teadmisi keelenormingute kohta mitte ainult keeleõpetustestest, vaid ka prestiižikate tekstidest. (H. Laanekase doktoriväitekirj, 2004.)</p>

Joonis 5. Saksa *autoritativ* ja eesti *autoriteetne* ühes tähenduses kasutust võrdleva sõnaartikli hüpikaken.

Sõnade *autoritativ* ja *autoriteetne* tähendust 'amtlich' ehk 'ametlik' võrreldes märkas, et kui saksa sõna kollokatsioonidena esildusid korpusandmetest ka verbid, siis eesti sõnaga ÜK 2021-s mitte (vt joonist 5). Seda seepärast, et saksa *autoritativ* võib peale omadussõna olla ka määrsõna ehk *autoriteetselt*. Eesti määrsõnaga *autoriteetselt* esilduvad korpusandmetes samuti verbid, kuid „Paronyme” jaoks analüüsisin vaid omadussõna *autoriteetne* kollokatsioone.

Üldiselt oli see saksa-eesti kakskeelse sõnaartikli katsetus väärtuslik sisend edaspidise uurimistöö tarbeks, näidates üht võimalust eri keelte sõnade kasutust sõnas-tikus kõrvutada.

Kokkuvõte

Vastus küsimusele, mis on paronüüm, võib esialgu tunduda selge ja kindel, sest see mõiste on eesti keeleteaduses juba defineeritud: kuju ja häälduse poolest lähedased, tihti sama tüvega tuletised, millel on (pisut) erinevad tähendused (Risberg 2024; Risberg, Langemets 2021; ÜS 2024). Paronüümide uurimisega on nii Eesti kui ka Euroopa keeleteaduses tegeletud aga üpris vähe (Storjohann 2021a; Risberg, Langemets 2021) ning kui paronüüme lähemalt vaadelda ja eri keelte käsitusi kõrvutada, ei olegi vastus enam nii ühene.

Artiklis tutvustatud IDS-i keeleteadlase Petra Storjohanni kasutus põhine paronüümikäsitlus, mis on kokku võetud veebisõnastikus „Paronyme – Dynamisch im Kontrast”, on hea eeskujul nii teoreetiliselt kui meetodilt, kuidas saaks ka eesti keele paronüümiat edaspidi keeleteaduslikult uurida ja mõtestada. Näiteks tuuakse saksa paronüümi-mõiste definitsioonis esile tähenduste sarnanemine, mitte erinemine. Edaspidi saab muu hulgas uurida, kas eesti omasõnadest ja võõrsõnadest paronüümid käituvad kasutuses kuidagi erinevalt, ning seda, kas sõnade segamini ajamine, n-ö veaohtlikkus, on paronüümi mõistet määratlev tunnus.

Artiklis analüüsitud võõrsõnu *autoritaarne* ja *autoriteetne* ei ole eesti keeles paronüümideks peetud. Saksa ekvivalentide *autoritär* ja *autoritativ* eeskujul ja kasutuse uurimise põhjal võiks seda siiski teha – sellega kaasneb aga paronüümide ümbermõtestamise vajadus koos rohkemate keeleandmete süvitsi analüüsimisega. See sugune uurimine võib anda lähemat teavet eesti keele kohta, nt sõnaseoste, laenamise, ehk ka terminite üldkeelde jõudmise kohta.

Leksikograafilise keelekirjelduse eeltingimus on tänapäeval empiiriliste keeleandmete uurimine, ent Petra Storjohann ja Ulrich Schnörch (2016) on märkinud, et pabersõnaraamatutes (ning nende veebiversioonides) ei ole tavaliselt ühtegi viidet keelekorpuste kasutamisele. „Eesti keele seletava sõnaraamatu” saatesõnas mainitakse korpuse kasutamist küll: „Sõnaraamatu 1. trükk on koostatud Eesti Keele Instituudis (endise nimega Keele ja Kirjanduse Instituut) peamiselt eesti kirjakeele arhiivi põhjal, alates 1990-ndate algupoolest on kasutatud elektroonilisi tekstikogusid. [...] Arhiivi kogumist jätkati kuni 2000. aastani, mil käsitsi sedeldamine lõpetati, sest see ei suutnud enam võistelda andmekogumisega arvutite abil” (EKSS 2009: 5). Samuti

koostatakse keeleandmete uurimisele tuginedes EKI ühendsõnastikku (Langemets jt 2021; vt ka Langemets jt 2018).

Korpuste ajastul ilmunud ÕS-ides (1999, 2006, 2013, 2018) ei ole korpuseandmetele toetumist aga mainitud. ÕS on olnud normatiivne sõnaraamat, mida on koostanud keelekorraldajad, kes traditsiooniliselt on teinud varieeruvate keelenähtuste vahel valikuid ning otsustanud norminguid ja andnud soovitusi (Raag 2008: 12), toetumata seda tehes alati keeleandmete teaduslikule uurimisele, küll aga nii mõnigi kord näiteks traditsioonile (Risberg 2024: 54–55; nt sõnade *järele* ja *järgi* eristamis-traditsiooni kohta vt Risberg, Langemets 2021: 909–911). 80 aastat tagasi on sellist tööviisi kritiseerinud keelemees Rein Nurkse:

[---] meie kirjakeel mitmesuguste omavoliliste ja põhjendamata uuendamiste ja korraldamistega mitmes tükis juba niikaugelt on „ära korraldatud”, et keelepärasest loomulikust korrast enam palju järele pole jäänud. Et esialgne alateaduslik süsteem kaose pähe lihtsalt kõrvale on heidetud, mõistmata temas teaduslikku kosmost avastada, ja et selle asemele pakutud uued „kosmosed” tegelikult kaosteks on osutunud. (Nurkse 1944)

Kokkuvõttes on keeli kõrvutava uurimuse põhjal tekkinud tõdemus see, et paronüümide kosmos on avar ja lai, ent eesti keeles on sellest siiani avastatud üksnes väga väike osa.

Artikli valmimist on toetanud teadusprojektid EKKD-III1 „Suurte keelemudelite rakendamise leksikograafias: uued võimalused ja väljakutsed” (vastutav täitja: Maria Tuulik) ning EKKD-TA2 „Eesti keele morfosüntaktiline varieerumine” (vastutav täitja: Liina Lindström). Samuti Petra Storjohann, Christian Lang ja Leibniz-Institut für Deutsche Sprache, Kristjan Jaagu stipendiumiprogramm, Haridus- ja Noorteamet, Haridus- ja Teadusministeerium.

VEEBIVARAD

DEA = DIGAR Eesti artiklid. Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv. <https://dea.digar.ee>

EKI teatmik. Eesti õigekeelsuskäsiraamat. Toim Peeter Päll (peatoin), Tiina Paet, Margit Langemets. Koost P. Päll, Maire Raadik, M. Langemets, Tiina Leemets, Sirje Mäearu, T. Paet, Lydia Risberg, Arvi Tavast. Eesti Keele Instituut. <https://eki.ee/teatmik/>

Paronyme – Dynamisch im Kontrast. Koost ja toim Petra Storjohann, Luisa Cimander. Leibniz-Institut für Deutsche Sprache. <https://www.owid.de/parowb/>

Sketch Engine. Lexical Computing CZ s.r.o. <https://www.sketchengine.eu>

ÜK 2021 = Eesti keele ühendkorpus 2021. Koost Kristina Koppel, Jelena Kallas. <https://doi.org/10.1515/3-00-0000-0000-08D17L>

ÜS 2024 = Eesti Keele Instituudi ühendsõnastik 2024. Eesti Keele Instituut, Sõnaveeb. <https://sonaveeb.ee>

KIRJANDUS

- Armstrong, Nigel; Mackenzie, Ian E. 2013.** Standardization, Ideology and Linguistics. New York: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9781137284396>
- Bybee, Joan 2017.** Language Change. (Cambridge Textbooks in Linguistics.) 4. tr. Cambridge: Cambridge University Press.
- Campbell, Lyle; Barlow, Russell 2020.** Is language change good or bad? – Questions About Language: What Everyone Should Know About Language in the 21st Century. Toim Laura Bauer, Andreea S. Calude. London–New York: Routledge, lk 80–90. <https://doi.org/10.4324/9780367175023-7>
- Clyne, Michael 1997.** Epilogue. – Undoing and Redoing Corpus Planning. Toim Michael Clyne. Berlin–New York: Mouton de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110801729-019>
- Desagulier, Guillaume; Monneret, Philippe 2023.** Cognitive linguistics and a usage-based approach to the study of semantics and pragmatics. – The Handbook of Usage-Based Linguistics. Toim Manuel Diaz-Campos, Sonia Balasch. Hoboken, New Jersey: Wiley-Blackwell, lk 31–53. <https://doi.org/10.1002/9781119839859.ch2>
- Diessel, Holger 2017.** Usage-based linguistics. – Oxford Research Encyclopedia of Linguistics. Toim Mark Aronoff. New York: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199384655.013.363>
- Divjak, Dagmar; Milin, Petar 2023.** Using computational cognitive modeling in usage-based linguistics. – The Handbook of Usage-Based Linguistics. Toim Manuel Diaz-Campos, Sonia Balasch. Hoboken, New Jersey: Wiley-Blackwell, lk 307–324. <https://doi.org/10.1002/9781119839859.ch17>
- Ehala, Martin 2024.** ÕS peab olema sama selge kui liikluseeskiri. – Postimees 15. III. <https://arvamus.postimees.ee/7979602>
- EKK 2020** = Mati Erelt, Tiiu Erelt, Kristiina Ross, Eesti keele käsiraamat. Uuendatud väljaanne. Eesti Keele Instituut. Tallinn: EKSA.
- EKSS 2009** = Eesti keele seletav sõnaraamat. Kd I–VI. „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu” 2., täiendatud ja parandatud tr. Toim Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veskis, Ülle Viks, Piret Voll. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/ekss>
- EKÕS 1918** = Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat. Eesti Kirjanduse Seltsi väljaanne. Toim Jaan Tammemägi. Tallinn: K.-Ü. „Rahvaulikooli” kirjastus.
- Erelt, Tiiu 2007.** Terminõpetus. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Erelt, Tiiu (toim); Maanso, Viivi (tööjuhna juht); Kadakas, Mari; Kala-Arvisto, Ulve; Kraav, Inger; Puksand, Helin; Tamm, Eva; Unt, Inge 2014.** Hariduse ja kasvatuse sõnaraamat: eesti, inglise, saksa, soome, vene. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <https://www.eki.ee/dict/haridus/>
- EWD 2018** = Etymologisches Wörterbuch des Deutschen. Erarbeitet unter der Leitung von Wolfgang Pfeifer. Edition Kramer in der Rhenania Verlagsgesellschaft mbH. Berlin: Walter de Gruyter GmbH.
- EÕS 1925** = Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat. „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatu” II täiendatud ja parandatud tr. I kd A–M. Toim Johannes Voldemar Veski. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus.

- Hennig, Mathilde (toim) 2021.** Duden. Sprachliche Zweifelsfälle. Das Wörterbuch für richtiges und gutes Deutsch. Berlin: Dudenverlag.
- Herman, Ondřej 2023.** Unsupervised sense classification for word sketches. – *Electronic Lexicography in the 21st Century (eLex 2023): Invisible Lexicography. Book of Abstracts.* Toim Marek Medveď, Michal Měchura, Carole Tiberius, Iztok Kosem, Jelena Kallas, Miloš Jakubiček, Simon Krek. Brno, 27–29 June 2023. Brno: Lexical Computing CZ s.r.o, lk 136–137.
- Hint, Mati 1978a.** Häälikutest sõnadeni. Tallinn: Valgus.
- Hint, Mati 1978b.** Keelekorralduse küsimärgid. – *Looming*, nr 4, lk 673–685; nr 5, lk 844–863.
- Hunt, Kristiina 2012.** Veaohtlike paronüümide käsitlemisoskus põhikooli III astme õpilaste seas. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool. <http://hdl.handle.net/10062/26007>
- Kaplinski, Jaan 2020 [1983].** Eesti ja estoranto võrdluseks. – J. Kaplinski, Eesti, estoranto ja teised keeled. (Bibliotheca controversiarum.) Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, lk 211–223.
- Kilgarriff, Adam; Baisa, Vít; Bušta, Jan; Jakubiček, Miloš; Kovář, Vojtěch; Michelfeit, Jan; Rychlý, Pavel; Suchomel, Vít 2014.** The Sketch Engine: Ten years on. – *Lexicography*, nr 1, lk 7–36. <https://doi.org/10.1007/s40607-014-0009-9>
- Koppel, Kristina 2024.** Keeleminutid. Digi-Tammsaare kinnipüüdmise tõde ja õigus. – *ERR Kultuur* 29. I. <https://kultuur.err.ee/1609236270>
- Koppel, Kristina; Kallas, Jelena 2022.** Eesti keele ühendkorpuste sari 2013–2021: mahukaim eesti keele kogu. – *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat*, nr 18, lk 207–228. <https://doi.org/10.5128/ERYa18.12>
- Kull, Rein 1961.** Keelenorm ja teadlik keeletarvitus. – *Keel ja Kirjandus*, nr 2, lk 89–100.
- Kull, Rein 2000 [1985].** Kirjakeelest ja selle korraldamisest. – *Kirjakeel, oskuskeel, üldkeel.* Koost R. Kull. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 21–35.
- Lang, Christian; Schneider, Roman; Wöllstein, Angelika 2023.** Was ist, was soll sein – und warum? Sprachanfragen aus empirischlinguistischer Perspektive. – *Korpusgestützte Sprachanalyse. Grundlagen, Anwendungen und Analysen.* (Studien zur deutschen Sprache 88.) Toim Michael Beißwenger, Eva Gredel, Lothar Lemnitzer, R. Schneider. Tübingen: Narr, lk 425–438.
- Langemets, Margit; Uibo, Udo; Tiits, Mai; Valdre Tiia; Voll, Piret 2018.** Eesti keel uues kuues. Eesti keele sõnaraamat 2018. – *Keel ja Kirjandus*, nr 12, lk 942–958. <https://doi.org/10.54013/kk733a2>
- Langemets, Margit; Koppel, Kristina; Kallas, Jelena; Tavast, Arvi 2021.** Sõnastikukogust keele portaali. – *Keel ja Kirjandus*, nr 8–9, lk 755–770. <https://doi.org/10.54013/kk764a6>
- Lindström, Liina; Risberg, Lydia 2024.** Sõnaraamat on oma aja ja koostajate nägu. – *Postimees* 15. III. <https://arvamus.postimees.ee/7979653>
- Mäekivi, Helika 2024.** Põimuvaid paralleele keeleelust. – *ERR Arvamus* 21. III. <https://www.err.ee/1609288653>
- Müller, Wolfgang 1973.** Leicht verwechselbare Wörter. (Duden Taschenwörterbücher 17.) Mannheim: Bibliographisches Institut.

- Müller-Spitzer, Carolin; Koplenig, Alexander 2014.** Online dictionaries: Expectations and demands. – Using Online Dictionaries. (Lexicographica. Series Maior 145.) Toim C. Müller-Spitzer. Berlin–Boston: De Gruyter, lk 143–188.
<https://doi.org/10.1515/9783110341287.143>
- Nurkse, Rein 1944.** Keelelised päevamured. – Eesti Sõna 23. I, lk 2.
- Paet, Tiina 2022.** Võõrsõnade kuju normimise probleeme tänapäeva eesti keeles. – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 923–947. <https://doi.org/10.54013/kk778a3>
- Palmeos, Paula 1974.** Partiklitest *järele, järel* ja *järgi* eesti kirjakeeles. – Centum. J. V. Veski 100. sünniaastapäevaks: artiklite kogumik. Toim Heino Ahven. Tallinn: Valgus, lk 136–140.
- Patekar, Jakob 2017.** Odnos norme i uzusa na primjeru paronima. – Rasprave Instituta za Hrvatski Jezik i Jezikoslovlje, kd 43, nr 1, lk 163–179. [Horvaadi keelest tõlkinud Rauno Alliksaar.]
- Plado, Helen; Mandra, Katrin 2008.** Väike paronüümisõnastik. Toim Tiina Paet. Tartu: Keelehooldakeskus.
- Pollmann, Christoph; Wolk, Ulrike 2010.** Wörterbuch der verwechselten Wörter. 1000 Zweifelsfälle verständlich erklärt. Stuttgart: Pons.
- Raadik, Lydia 2020.** Sõnatähenduste normimisest eesti keelekorralduses verbi *vabandama* näitel. – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 853–874. <https://doi.org/10.54013/kk755a3>
- Raag, Raimo 2008.** Talurahva keelest riigikeeleks. Tartu: Atlex.
- Ramscar, Michael; Baayen, Harald 2013.** Production, comprehension, and synthesis: A communicative perspective on language. – Frontiers in Psychology, nr 4, lk 1–4.
<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00233>
- Risberg, Lydia 2022.** Mis on peidus sõnaraamatu tähendussoovituste tagahoovis? Eesti oma-sõnade käsitlus. – ESUKA–JEFUL, kd 13, nr 2, lk 185–214.
<https://doi.org/10.12697/jeful.2022.13.2.06>
- Risberg, Lydia 2023.** Recommendations for the meanings of words by Estonian language planning: Justified and necessary, or not? – Taikomoji kalbotyra, nr 20, lk 53–73.
<https://doi.org/10.15388/Taikalbot.2023.20.5>
- Risberg, Lydia 2024.** Sõnatähendused ja sõnaraamat. Kasutuspõhine sisend eesti keelekorraldusele. (Dissertationes philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 52.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Risberg, Lydia; Langemets, Margit 2021.** Paronüümide probleem eesti keeles. – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 903–926. <https://doi.org/10.54013/kk766a4>
- Room, Adrian (toim) 2000.** Dictionary of Confusable Words. New York–London: Routledge.
- Rätsep, Huno 2002 [1983].** Eesti keele sõnavara rikastamise päevaprobleeme. – H. Rätsep, Sõnaloo raamat. Tartu: Ilmamaa, lk 191–204.
- Schnörch, Ulrich 2015.** Wie viele Paronympaare gibt es eigentlich? Das Zusammenspiel aus korpuslinguistischen und redaktionellen Verfahren zur Ermittlung einer Paronymstichwortliste. – Sprachreport, nr 4, lk 16–26.
- Siiner, Maarja 2024.** Keeletheadlane: eesti keele säilimist läbi aegade ei taga põhiseaduse preambula ja õiguskantsler. – Eesti Päevaleht 1. V. <https://epl.delfi.ee/artikkel/120289554>
- Storjohann, Petra 2017.** Cognitive features in a corpus-based dictionary of commonly confused words. – Electronic Lexicography in the 21st Century: Lexicography from Scratch.

- Proceedings of eLex 2017 Conference, Leiden, September 2017. Toim Iztok Kosem, Carole Tiberius, Miloš Jakubiček, Jelena Kallas, Simon Krek, Vít Baisa. Brno: Lexical Computing CZ s.r.o, lk 138–154.
- Storjohann, Petra 2019.** Einleitung: Paronyme empirisch neu beleuchtet. – Deutsche Sprache, kd 47, nr 1, lk 1–11. <https://doi.org/10.37307/j.1868-775X.2019.01.02>
- Storjohann, Petra 2020.** Zusammenhänge im Paronymen Wortschatz: Korpusgesützt beobachtet und lexikografisch dokumentiert. – Linguistisches Kolloquium, Universität Würzburg, 14. I.
- Storjohann, Petra 2021a.** German paronym dictionaries: The shift from prescriptive print editions to electronic corpus-based resources. – Broadening Perspectives in the History of Dictionaries and Word Studies. Toim Hans Van de Velde, Fredric T. Dolezahl. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, lk 194–222.
- Storjohann, Petra 2021b.** Visionary perspectives on the lexicographic treatment of easily confusable words: Paronyme – Dynamisch im Kontrast as the basis for bi- and multi-lingual reference guides. – Electronic Lexicography in the 21st Century. Proceedings of the eLex 2021 Conference. 5–7 July 2021, virtual. Toim Iztok Kosem, Michal Cukr, Miloš Jakubiček, Jelena Kallas, Simon Krek, Carole Tiberius. Brno: Lexical Computing CZ, s.r.o, lk 361–376.
- Storjohann, Petra; Schnörch, Ulrich 2016.** Verwechslungsfehler oder Wandel: sprachliche Veränderungen der Gegenwart und ihre lexikografische Dokumentation. – Acta Universitatis Carolinae Philologica, nr 4, lk 133–172. <https://doi.org/10.14712/24646830.2016.52>
- SÕS 1948** = Suur õigekeelsus-sõnaraamat. 1. v. ENSV TA Keele- ja Kirjandusinstituut. Tartu: RK Teaduslik Kirjandus.
- Thomson, Edith-Helian 2012.** Eesti keele kaas- ja mäarsõnade *läbi, kaudu, järele, järel* ja *järgi* kasutusest ja semantikast. Magistritöö. Tartu Ülikool.
- Trudgill, Peter 1998.** The meanings of words should not be allowed to vary or change. – Language Myths. Toim Laurie Bauer, P. Trudgill. London: Penguin Books, lk 1–8.
- Viilup, Kaspar 2023.** Viktoriin: pane end emakeelepäeval proovile paronüümide tundmises. – ERR Kultuur, 14. III. <https://kultuur.err.ee/1608914261>
- VSL 2012** = Võõrsõnade leksikon. Koost Eduard Väari, Richard Kleis, Johannes Silvet. Peatoim Tiina Paet. Toim T. Paet, Tuuli Rehema, Katrin Kuusik, Argo Mund, Kaspar Kolk, Ülle Viks. 8., põhjalikult ümber töötatud tr. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Valgus.
- VÕS 1933** = Elmar Muuk, Väike õigekeelsus-sõnaraamat. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus.
- Väari, Eduard 1968.** Eesti keele õpik keskkoolile. Tallinn: Valgus.
- ÕS 1976** = Õigekeelsussõnaraamat. Toim Rein Kull, Erich Raiet. Koost Tiiu Erelt, R. Kull, Valve Põlma, Kristjan Torop. ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus.
- ÕS 1999** = Eesti keele sõnaraamat ÕS 1999. Toim Tiiu Erelt. Koost T. Erelt, Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- ÕS 2006** = Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006. Toim Tiiu Erelt. Koost T. Erelt, Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- ÕS 2013** = Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2013. Toim Maire Raadik. Koost Tiiu Erelt, Tiina Leemets, Sirje Mäearu, M. Raadik. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

ÕS 2018 = Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2018. Toim Maire Raadik. Koost Tiiu Erelt, Tiina Leemets, Sirje Mäearu, M. Raadik. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Lydia Risberg (sünd 1988), PhD, Eesti Keele Instituudi teadur-keelekorraldaja (Munga 18, 50088 Tartu); Tartu Ülikooli teadusprojekti EKKD-TA2 täitja, lydia.risberg@eki.ee

The cosmos of paronyms: Insights from a comparative study of Estonian and German

Keywords: lexicography, paronyms, collocations, Estonian, German, language planning

In Europe and Estonia, linguistic research on paronyms has been rather limited. This article presents a corpus-based comparative study of Estonian and German paronyms, the results of which were included in the German online dictionary *Paronyme – Dynamisch im Kontrast* as a bilingual word entry in the spring of 2023. This is the first German paronym dictionary compiled strictly based on corpus data analysis. The author examined the Estonian words *autoritaarne* ‘authoritarian’ and *autoriteetne* ‘authoritative’ by analyzing their collocations. In Estonian, these words have not previously been recognized as paronyms, whereas their German equivalents *autoritär* ‘authoritarian’ and *autoritativ* ‘authoritative’ are considered paronyms. In Estonian, the emphasis in defining paronyms is on the differences in form and meaning of the words, while in German, the emphasis is on their similarity. This discrepancy is partly due to the fact that in Estonia, paronyms have been addressed in language planning rather than linguistics, whereas the German dictionary was compiled using corpus linguistic methods. As a result, the contemporary German understanding of paronyms is broader than that in Estonian linguistics and language planning. The study concludes that, in form, Estonian *autoritaarne* and *autoriteetne* are similar loanwords with different meanings, which means they could be considered paronyms according to paronym definitions. Ultimately, this comparative linguistic study reveals that the cosmos of (Estonian) paronyms is extensive, yet only a small fraction has been explored so far.

Lydia Risberg (b. 1988), PhD, Institute of the Estonian Language, Researcher, Language Planner (Munga 18, 50088 Tartu); University of Tartu, member of research staff for R&D project EKKD-TA2, lydia.risberg@eki.ee